

Исмаилова Б.Т.

АДАБИЯТТАГЫ ЖАН БАКТЫЛЫК МЕНЕН АЙЫГЫШКАН КҮРӨШ

Исмаилова Б.Т.

БЕСПОЩАДНАЯ БОРЬБА С ХАЛТУРОЙ В ЛИТЕРАТУРЕ

B. T. Ismailova

THE RUTHLESS STRUGGLE AGAINST POTBOILER IN LITERATURE

УДК: 89.930.1/17

Аталган илимий макалада көрүнүктүү сынчы Камбаралы Бобуловдун адабияттагы саны көп, сапаты талапка жооп бербеген бир топ акын-жазуучулардын чыгармачылыгы боюнча сынга алган макаласы сөзгө алынды. Аталган макала жарыкка чыккандан кийин да кыргыз адабиятындагы мындай чыгармалар токтоп калган жок. Болгону чыгарма жазгандар санына караганда сапатына да назар салышса демекчибиз.

Негизги сөздөр: объективдүү баа берүү, көркөм сөздүн девальвациясы, эстетикалык табит, атайлап жаратуу, өркүндөтүлгөн өнүгүү, детерминатив, дефиниция.

В данной статье рассматривается статья видного критика К.Бобулова о произведениях некоторых писателей и поэтов в литературе, у которых количественный показатель произведений не соответствует с их качествами. Даже после того как данная статья появилась на свет, такие произведения в кыргызской литературе не стали оставаться. Мы хотим, чтобы обратили внимание на качество произведений, а не на количество таких писателей.

Ключевые слова: оценить объективно, девальвация художественного слова, эстетический вкус, вымысел, прогрессивное развитие, детерминатив, дефиниция.

The article touches upon the article of the prominent literary critic K. Bobulov on the works of some writers and poets in the literature, whose quantitative indicator falls short of their qualitative indicator. Even after the time when the article came into the world one could find such works in the Kyrgyz literature again. Our aim is to be paid attention to the quality of works but not to the quantity of such writers.

Key words: to evaluate objectively, devaluation of literary word, aesthetic taste, imagination, progressive development, determinative definition.

“Поэзиядагы халтуранын жолун бөгөөгө мүмкүнбү?...” аталышындагы макала Камбаралы Бобуловдун адабий сынчылык ишмердигиндеги эле эмес, дегеле кыргыз адабий сынындагы мыкты үлгүлөрдүн бири. 1958-жылы “Ала-Тоо” журналынын №10 санында жарык көргөн макала ошол учурга карай бышып жетилип, өзүнө көңүл бурулушун талап кылып турган, улуттук поэзиябыздын өнүгүшү үчүн практикалык мааниси өтө жогору, зарыл, актуалдуу маселеге арналган. Себеби, дал ушул 50-жылдардын ичинде көркөм сөздүн девальвациясы өзүнүн апогейине жеткен.

Улут маданияты, ар намысы, адабият тазалыгы үчүн күйүп-бышкан Камбаралы Бобулов адабиятыбыздагы мына ушундай терс көрүнүштөргө эч убакта кайдыгер карап тура алган эмес; граждандык актив-

дүүлүгү сынчылык активдүүлүгү менен шай келген сынчы адабиятты артка тартып жаткан көрүнүштөргө аттанып түшүп, алардын “илдетин” жаземдебей таап, тайсалдабай бетине айтат. “Адабий сында сылыктык, достук менен кеңеш айтуу жакшы жөрөлгө. Ушул салтты улантуу керек, - дейт К. Бобулов, – эгерде бир жакшы жаш акын чыгармачылыгында натура багытта, же натура көз карашта болсо, адашып жүрсө, же өзүнүн тигил же бул жанрда үнүн таппай, улам изденүү жолунда болсо, аны туура жолго салыш үчүн тилдөөнүн кереги жок, орой айтуунун кереги жок, ага түшүндүрүү методу менен жардам берүү сынчынын милдети. Бирок, адабиятты атайын оокат кылуунун булагы катарында көрүп, уят-сыйытты жыйыштырып койгон кишиге кантип сыпайы мамиле кылууга болот! Жок. Мен андай “камкордукка”, сылыктыкка каршымын” [2]. К. Бобулов күйүп-бышып айткандай, “түртө салса кулап кетчү ыр уйкаштары, далай жолу кайталанып, кулактын мазасын алган кургак сөздөрдөн” турган ыр жыйнактарынын мамлекеттик басмалардан эч кандай тоскоолдуксуз биринин артынан бири чыгып жатышы, окурмандык эстетикалык табити, адабияттын келечеги үчүн тынчсыздангандар үчүн көз жумуп койчу нерсе эмес эле. Макаланын өз дооруна өтөгөн кызматы, адабий процесстен алган орду жана таасирине объективдүү баа берүү үчүн бул жерде да ошол сын макаланын жазылышына түрткү болгон көрүнүштөр, алардын тарыхый тамыры жөнүндө кыскача экскурс берүүнүн зарылдыгы бар.

Кыргыз профессионалдык жазма адабияты улуттук көркөм сөз өнөрүнүн табигый өнүгүүсүнүн натыйжасында келип чыккан көрүнүш эмес. Ал мамлекеттик коммунисттик идеологияны коомчулукка жайылтуунун натыйжалуу, таасирлүү жолу катары атайы жаратылып, тездетилген темпте өнүктүрүлгөн. Албетте, мындай “атайлап жаратуу”, “тездетилген темпте өнүктүрүү” кыргыз маданияты үчүн көп жакшы нерселерди бергендиги таанылгыс чындык. Бирок, асмандан түшө калгандай “капыстан пайда боло калуу”, “тездетилип өнүгүү” көптөгөн жакшылыгы менен катар терс көрүнүштөрдү да коштой келээрин турмуштук жөнөкөй тажрыйбадан деле байкаса болот. Биринчиден, капыстан пайда боло калган, оңой колго тийген нерсенин баркбаасын ар ким эле түшүнө бербейт, экинчиден, ал көптөгөн түшүнбөстүктөр, тайыздыктар менен коштолушу мүмкүн, үчүнчүдөн, оңой колго тийген

нерсеге карата жоопкерчилик көбүнчө жетиштүү деңгээлде болбойт, төртүнчүдөн, оңой олжого кызыккандар, ага ыңгайлашып жашоого умтулгандар ар качан четтен табылат. Кыргыз жазма адабиятынын “капыстан жаралып”, “тездетилип өнүктүрүлүшүнө” байланыштуу, бул көрүнүш өзү менен коштоп ала келген кемчиликтер туурасында советтик система урап, аны менен кошо советтик адабият, социалисттик реализм методу деген көрүнүштөр өзүнүн активдүү жашоосун токтоткон мезгилден көп узабай, алгачкылардан болуп тажрыйбалуу окумуштуу К. Асаналиев өз пикирин билдирген эле: “Көп улуттуу совет адабияты” деп аталган феноменди аныктоо жана түшүнүү максатында “өркүндөтүлгөн өнүгүү” (“ускоренное развития”) деген сыяктуу дефиниция да учурунда ойлонулуп табылды. “Өркүндөтүлгөн өнүгүү” деген түшүнүк бул “нормалдуу”, табигый жолу менен келген кадимки дүйнөлүк адабияттардан айырмаланып, античный, орто кылым, кайра жаралуу доорлорун “аттап”, түз эле азыркы замандын “эн алдынкы”, “эн прогрессивдүү” (совет адабияты өзүн ушундайча жарыялаган) адабиятына, социалисттик реализм адабиятына көтөрүлүү дегендикти билдирет. Мындай караганда, байыркы эпостун, оозеки поэзиянын күчтүү кучагынан дээрлик чыкпай жатып, түз эле социалисттик реализмдин дооруна өтүп кеткен адабият (маселен, кыргыз адабияты), ырасында эле “өркүндөтүлгөн өнүгүү” деген мүнөздөмөгө, дефиницияга толук туура келет. Бирок, дагы кайталаймын, дал ушул “өркүндөтүлгөн өнүгүү” дегендин өзү аномалиябы, же законченемдүүлүкпү?” [1, 80-81-бб.].

К. Асаналиев андан ары инкубатордук шартта жаралган көпчүлүк акын-жазуучулар узак жылдаротузунчу-кыркынчы – элүүнчү, а түгүл алтымышынчы-жетимишинчи - жылдарда да жазма көркөм адабият деген эмне, реалисттик адабият, адабий көркөм метод деген эмне экендигин түшүнө алышпагандыгын айтат. Акын-жазуучулардын китептери биринин артынан бири басылып, окурмандарга тартуулана баштаган мезгилдеги (маселен, 1930-жылдардын ичинде, б.а., он жыл аралыгында эле А.Токомбаевдин 11 аталыштагы китеби, Ж.Бөкөнбаевдин 15 китеби басмадан жарык көргөн) чыгармачылык туурасында мындай делет: “Кыргыз жазуучусу бул мезгилде, чынын айтсак, реалисттик көркөм чыгарманын уңгулуу түпкү максатын (предназначение), нукура табиятын аңдап билип, ажыратып өздөштүрө элек эле. Ал эстетикалык түшүнүктүн тардыгынан жана бир беткейлигинен ар түрдүү саясий өнөктүктү, чакырык – көрсөтмөлөрдү турмушта кандай болсо, дал ошол калыбында. “каймагын бузбай”, тикеден-тике чагылдырууга аракеттенген” [1, 91-б.].

Акын, жазуучулардын көбү айланада болуп жаткан окуяларды, жаңылыктарды, өзгөрүүлөрдү, эмгекчилердин жетишкендиктерин, партиянын даанышман жетекчилигин, советтик коомдук адилеттүүлүгүн – болгонун болгондой, түшүнгөнүн түшүн-

гөндөй айтууну поэзия, көркөм чыгармачылык, социалисттик реализм дешти. Ушундай түшүнүк менен жаралган “поэзия” көбүнчө импровизациялык эски ыкма менен уйкаштырылган жаңы турмуш баяны, жаңы турмуш көрүнүштөрү, жаңыча дидактика болду. Ушул планда улуттук поэзияда, тескерисинче, “бир кадам алга, эки кадам артка” “өнүгүү” болгон дешке да болот. Себеби, эл алдында төгүп ырдаган акын элдин сынынан сестенет, сөз таппай калып, же туура эмес айтып алып, же уйкашын келтире албай эл алдында уят болбоюн деп, өз өнөрүнө жакшы ишене албаган акын эл алдына чыкпайт, чыкса да алдын ала даярдап, көңүлүнө жат кылып алган азыноолак ыры, төкмөсү менен чектелет. Ал эми уйкашкандын баарын ыр деп түшүнүп алган жазмакер үчүн “кагаз баарына түтөт”, өзү окурмандан алыс, китеп болуп чыккан ырды “жакса окусун, жакпаса окубай койсун, жактырыш-жактырбаш окурмандын проблемасы” деп түшүнөт. Кагаз “шаштырбайт”, кааласа ырын беш куплет, кааласа беш бетке чейин чоет, отуруп-отуруп уйкашкан саптардын тизмегин узарта берүүгө да болот. Анан калса калем акы ар бир саптын эсебине жараша төлөнүп турганын эске алсак, чыгармачылык “түшүмдүүлүккө” умтулуунун материалдык кызыкчылыгы да оңой “жоо” болгон эмес. Албетте, сөзгө сөздү кураштырганга шыгы бар жазмакердин калеминен анда-санда кадыресе поэзиянын белгилери бар дурус саптар, ырлар жаралып да калат. А бирок алардын басымдуу бөлүгүн уйкаштык менен жазылган карапайым сөздөр, сүйлөмдөр, ойлор, сүрөттөөлөр, билдирүүлөр кебетесиндеги поэзияны айланчыктаган аракеттерден алыс узай алышпайт. Прозалык чыгармачылыкта деле ушундай көрүнүштөр. Маселен, он жыл ичинде Н.Байтемировдун 13 китеби, М.Жангазиевдин 17 китеби, Т.Байгабылов, Ш.Бейшеналиев, К.Жусупов, С.Жусуев, Б.Сарногоевдин ар биринин бештен китеби жарык көргөн. (“Писатели СК”). Бул авторлорго кошумча улуу муундагы акын, жазуучулар, маселен, К.Акаев (7 китеп, чыгармачылыгын 40-жылдары баштаган), К.Маликов (8 китеп), Т.Сыдыкбеков (5 китеп), А.Токомбаев (8 китеп), Т.Үмөталиев (12 китеп) ж.б., Ошондой эле 1950- жылдары эки-үчтөн чакан китепчелерин чыгарып, бирок, бүгүнкү күндө андай китептин да, автордун да болгондугу эч кимдин эсинде калбаган канчалаган жазмакерлердин китептери басылды. Албетте, ал жылдары (андан кийинки, мурунку он жылдыктарда деле) жарык көргөндөрдүн баары эле жараксыз деп айтууга болбойт, бирок, алдыраакта айтылып өткөндөй, алардын тең жарымы, (балким андан да көбү) көркөм адабият эмес, а анын айланасындагылар деп айтсак анчалык деле аша чапкан болбойбуз.

Ырас, “көркөм чыгарма” деп китеп жазгандардын көбү ак ниет, адал ой менен эле чыгарма жаратып, элге, коомго кызмат өтөгүсү, окурмандардын көңүлүн буруп, кыйын акын, жазуучу деген атакка жеткиси келген. Бирок, жазма адабий салт, адабий

билим, тажрыйбанын, эстетикалык туюм, камылганын, жазуучулук талантын кемчилдигинен тийиштүү деңгээлге көтөрүлө алышпады. Ошондой эле алардын арасында сөздү сөзгө улай билүүчүлүк анчамынча жөндөмдүүлүгүн же өзүн-өзү тааный элек сокур талантын ашыкча пайдаланып, шылуундук менен акындык өнөрдү кызыл кулактыкка (соодагерчиликке) айланып жибергендер да көп болду. Адабий процесстеги ушундай терс көрүнүштөргө ачуусу келген акын Райкан Шүкүрбеков 1957-жылы “Кыргызмамбастан” жарык көргөн “Ырлар жана тамсилдеринде” “Ала-Тоону алты араба кылып жазып салган” халтурщик калемдештерине арнап “Халтурщик досума кат” деген ырын жолдоду. Мисалы, “Тоо дегенди баштап алса болду, андан ары: “көгүң сонун Ала-Тоо, чөбүң сонун Ала-Тоо”, андан ары өзүң сонун, сөзүң сонун, демиң..., элиң... деп, “калеми өзү ала качып” кете берчү тизгини жок замандаштарын сатиранын тили менен сынга алган. [6, 39-б.]

Мындай көрүнүштөрдү Мидин акын да сынга алды. “Владимир Маяковскийге “Акындык отчет” поэмасында, “Адабияттык парад” ырлар түрмөгүндө. Маселен, акындын “Адабияттык парадындагы” адабиятчы Өмүркул Жакишевге арналган ыр саптарынан эле халтурага күрөш ачуу маселеси эбак эле бышып жетилгендигин, улуттук адабият халтура “оорусуна” каршы “дезинфекция” жүргүзүүчү курч адабий сынга муктаж экендигин ачык эле түшүнүүгө болот. [7, 120-б.]

Мына ушундай шартта, ушул ырлар жазылгандан көп узабай эле К. Асаналиевдин “Жакшы ыр чачылып жатпас...” (“Ала-Тоо”, 1958, №3) аттуу макаласы жана К. Бобуловдун сыны (“Ала-Тоо”, 1958, №10) жарык көрдү.

К. Асаналиевдин сын макаласы чыныгы адистик деңгээлде экендигинде шек жок. Окумуштуу макаласынын башында поэзия, акын деген түшүнүктөр тууралуу өзүнүн кыскача пикирин билдирип, андан ары М. Жангазиевдин поэзиясында ушундай түшүнүктөргө, талаптарга жооп бербеген мүчүлүштүктөр кездешээри айтылып, мындай ой анын ыр түрмөктөрүнөн, ыр саптарынан келтирилген мисалдар менен бекемделет. Акындын чыгармачылыгы К.Асаналиевдин макаласында жалпы адабий контексттен сырткары чанда бир кезикчү чекене көрүнүш катары гана каралып калган. Макаланын соңку жыйынтыгындагы: “Поэзиядагы азыркы мезгилдеги бирден-бир милдеттердин бири халтуранын тутанып бараткан отун өчүрүү болуп эсептелет. Болбосо ал жалындап кетсе, анын зыяндуу залакасы адабияттагы идеясыздыктан кем болбос” деген сүйлөмдөрдөгү “халтуранын отун” деле окурман М. Жангазиевдин жеке чыгармачылыгына гана байланыштырып кабыл алышы мүмкүн.

К. Асаналиевдин макаласынан айырмаланып К.Бобуловдун макаласы өтө курч жазылган, талдоого алынган жеке мисалдар адабиятта орун алган тенденциялуу терс көрүнүштөрдү аныктоого багытталган. Алардан кемчиликтерге чечкиндүүлүк менен күрөш

ачып, тезинен жоюуга умтулган жалындуу жигердүүлүк, активдүүлүктүн күчтүү деми айкын сезилип турат: “Кээ бир ыр жазып жүргөн жолдоштор өздөрүнүн табиятына карабай акын болууга үмүттөнүшөт. Ырас, үмүт жакшы. Бирок, үмүт реалдуу фактыга таянганда гана ишке ашат” – деген сынчынын алгачкы киришүү саптарынан эле чечкиндүүлүктү байкоого болот. Улуттук поэзиянын этаптуу чеберлерин кыскача эскерип келип: “Атаганат! Ушундай ийгиликтерге карабастан азыркы поэзиябызда халтуралык чыгармаларга кенен жол берилген эң начар көрүнүш өкүм сүрүүдө. Мезгил, съезддик трибуна халтура менен чечкиндүү күрөшүүнү талап кылып турса да, биздин аксакал акындарыбыз жана Жазуучулар союзу негедир “белгисиз себептер” менен тилсиз балык болуп келе жатышат”, - дейт чын сөздү бетке айтуудан тайманбаган жаш сынчы. [3, 263-бет]. Албетте, К. Бобулов бул сөздөрү менен Р. Шүкүрбеков, М. Алыбаевдердин халтура жөнүндөгү ырларын жокко чыгарып жаткан жери жок, кеп каймана айтылган ыр жөнүндө эмес, жыйналыштарда, басма сөздө кесиптеш катары “ала кушту атынан чакырып” бетке айтылчу сындын жоктугу айтылып жатат. Сынчы “Кыргызмамбастан” халтуралык ырлар жыйнактарынын бүкүлү бойдон чыгып жатышы көнүмүш адатка айланып калгандыгын кейиш менен белгилеп ушул басмаканадан 1958-жылы чыккан айрым китептерди аеосуз сынга алат. Касымжан Төлөбаев деген калемгердин экинчи жыйнагы болгон “Нуруң менен” аттуу китебиндеги актуалдуу тема, керектүү идеяга жамынган ырларындагы акындык бечелдиктин кейиштүү көрүнүштөрү сынга алынып, “Уулумун” деген ырдан алынган үзүндүдөн соң: “Поэзияда көз бөмөчүлүккө кантип жол берүүгө болот! Мына, бул эле ырдан мазмуну бипбирдей эки строфа ырды кезиктирдик. К.Төлөбаев ушундай “эпчилдик” менен гонорарды көбүрөөк алыш үчүн синоним сөздөрдү гана алмаштырып койгон. Дал ушундай фактыларды көрүп туруп, анан кантип буга окшогон жан бактыларга достук менен кеңеш айтууга болот? Жок! Элементардык сапатты жоготкондорго сылык сөз жарашпайт, аларга сөөктү какшата турган сөз керек!” [3, 268-б.]

Макалада К. Бобулов ошондой эле М.Жангазиевдин “Өскөн жер” аттуу ырлар жыйнагы тууралуу адабий сынчы К. Асаналиев жазган “Жакшы ыр чачылып жатпас” аттуу макаласына байланыштуу М. Жангазиевди жактап жазган Н. Байтемировдун “Сынбы, же кыжырлануубу?” деген макаласына байланыштуу өз пикирин билдирет. К. Бобулов макаласынын башында эле К. Асаналиевдин халтуралык ырларга каршы макаласы жарыяланганын маалымдап: “Биз Асаналиевдин жогорку пикирине толук кошулуп, ага өзүбүздүн тилектештигибизди билдирип, поэзиядагы халтура тууралуу өз пикирибизди айтууну туура таптык”, - деп белгилеп өткөн.

Албетте, К.Бобуловдун сөзгө алынган макаласынан кийин кыргыз поэзиясында орун алып келе жаткан халтуралык көрүнүштөр кан буугандай

токтоп калган жок жана андай болушу да мүмкүн эмес. Макала улуттук адабияттын аброю, абалы үчүн күйгөн күйөрмандардын оюн жарыя айткандыгы, чечкиндүүлүгү, адилеттиги менен өз мезгилинде күчтүү резонанс жараткан, ошондой эле бүгүн да өзүнүн актуалдуулугун жогото элек.

“Поэзиядагы халтуранын жолун бөгөөгө мүмкүнбү?..” аттуу макаланын поэзиянын сырын өздөштүрүүгө дилгир акын, адабий сынчылар үчүн бүгүн да үлгү болорлук сапаттары бир топ.

Адабияттар:

1. Асаналиев К. Чыңгыз Айтматов: Кечээ жана бүгүн. - Б., 1995.
2. “Ала-Тоо”, 1958, №10.
3. Бобулов К. Жаңы тилке. - Б., 1991.
4. Даутов К. Адабий сын кантип жаралган. - Б., 2002.
5. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. - Ф., 1987.
6. Шүкүрбеков Р. Ырлар жана тамсилдер. - Ф., 1957.
7. Алыбаев М. Ырлар жана поэмалар. - Б., 1996.

Рецензент: д.филол.н. Кадырманбетова А.К.